

ПАРЕМИК БИРЛИКЛАРНИНГ НУТҚДА ҚЎЛЛАНИШИ

Мохигул Мусабоевна Асронова

Андижон давлат университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур тезисда бугунги кунда маҳаллий ва хорижий тадқиқотларда соф лингвистик, фолклористик ва эмпирик ёндашувлар билан бирга, когнитив тилшунослик ва нутқ назарияси каби фанларнинг ютуқлари мақол ва маталлар фани соҳасига фаол кириб келаётгани ва ижтимоий-сиёсий матнларда, дискурсларда паремик birlikларнинг қўлланиши ҳақида мулоҳазалар акс этган.

Калит сўзлар: хусусий дискурс, дискурс ва матн, паремия, мақол ва маталлар, газета матни, таҳлил усули

КИРИШ

Тилшуноснинг вазифаларига, албатта, тилнинг ўрни ва унинг инсон фаолиятининг турли вазиятларига таъсир чораларини аниқлаш киради. Когнитив ёндашув доирасида тил билиш билан боғлиқ деб қаралади, яъни унинг инсон томонидан ахборотни қабул қилиш, қайта ишлаш ва сақлаш жараёнларидаги ролини тушунтиришга ҳаракат қилинади. Шунингдек, гап таҳлил қилиш учун тил маълумотларни олиш муҳим аҳамиятга эга. Тил birlikларини когнитив-дискурсив нуқтаи назардан ўрганиш, жумладан, мақол ва ҳикматли сўзлар, уларнинг билиш жараёнида ва мулоқот жараёнидаги ролини аниқлаш демакдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Паремиялар ўзига хос бўлиб, улар воқеликни маълум бир вазиятни қўлга киритиш йўли билан ифодалайгина қолмай, балки шу каби ҳолатларни ифодаловчи тайёр восита бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, улар дунёни тасвирлаш, талқин қилиш, муносабат ва баҳоларни ифодалашга қаратилган. Гапдаги паремиялар сўзловчининг ниятини, ёки, аниқроғи, мақсадини билдиради. Шу сабабли, улар муҳим концептуал кучга эга. Фақат нутқ фониди унинг моддий ифодаси сифатида матн – паремиялар энг тўлиқ тавсифни олиши

мумкин, когнитив-дискурсив парадигма эса тадқиқот мавзуси бўйича турли нуқтаи назарларни бирлаштиришга қаратилган интеграл ёндашув сифатида ишлайди. Шу сабабли паремиология – мақол ва маталларнинг долзарб вазифаларидан бири ўрганилаётган бирликларнинг когнитив-дискурсив таҳлилидан фойдаланишдир.

Нутқда мақол ва ҳикматли сўзлардан когнитив нуқтаи назардан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда нутқий мулоқотни оптималлаштиришда бу бирликларнинг ўзига хос ўрни хорижий ва маҳаллий тадқиқотларда етарли даражада ўрганилмаган.

Паремик бирликларнинг когнитив табиати ўрганилди, лекин уларнинг гапдаги вазифалари ҳали ўрганилмаган. Шундай бўлса-да, инглиз тили кенг тарқалган ва замонавий шароитда коммуникантлар учун аҳамиятли бўлган тилдир, унда хабар таркибидаги ният мазмунини узатишга кўмаклашувчи паремик бирликлар алоҳида аҳамият касб этади. Инглиз тилидан турли мақсадларда фойдаланадиганлар учун маълум бир нутқ турида паремия сигналлари, маълум бир коммуникатив вазиятда қандай когнитив ва прагматик юк кўтаришини тушуниш муҳимдир. Шундай қилиб, ушбу тадқиқот инглиз ва ўзбек тилларда мақол ҳамда маталларининг фаолият жараёни асосланадиган лингвокогнитив ва лингвопрагматик асосларни ўрганишга бағишланганлиги, унинг долзарблигини белгилайди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Таҳлил қилинаётган гап турлари икки катта-кичик гуруҳга-оммавий ахборот воситалари (нотиклар нутқи) ва оммавий ахборот воситалари нутқига бирлаштирилади. тадқиқотда ўрганилган оммавий мулоқот нутқининг турлари (И.Каримов, Ш.Мирзиёев, Т.Норбоева, Б.Обама ва Б.Франклиннинг сиёсий нутқлари, мажлис нутқлари, сиёсий маърузалар) бевосита мулоқот шакли бўлган жамоат нутқининг барча асосий хусусиятлари тадқиқ этилди. Алоқа назариясида “ОАВ” ахборотни узатиш ва сақлаш каналлари ёки воситаларини назарда тутати. Телесериалнинг нутқи, суҳбатнинг босма нутқ шакли, машҳур мусиқа нутқи ва тадқиқотда медиа-сўзлашув гуруҳига тегишли бўлган мусиқий нутқ семантик таркибни сақлаш ва эфирга узатиш учун махсус воситалар/каналларга эга. Демак, улар воситали мулоқот ҳисобланади. Ушбу мақсадга эришиш бир қатор аниқ вазифаларни ҳал қилишни ўз ичига олади:

1) мақоллар ва сўзларни ўрганиш учун тегишли бўлган лингвистик билимларнинг когнитив-дискурсив парадигмасининг (Е. С. Кубрякованинг асарларида) асосий жиҳатларини аниқлаш;

2) паремиянинг хусусиятларини когнитив ҳосилалар деб ҳисоблаш;

3) паремиянинг нутқдаги вақти-вақти билан ишлатилишининг когнитив жиҳатларини ўрганиш;

4) паремия фаолияти жараёнининг когнитив-дискурсив таҳлили билан боғлиқ ҳолда таҳлил қилинган нутқ турларининг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқиш;

5) паремиянинг гаптаги ахборотни структуралаш, қайта ишлаш ва тақдим этиш жараёнидаги ролини ўрганиш;

6) мақол ва ҳикматли сўзларнинг когнитив-дискурсив вазифаларини аниқлаш ва таърифлаш;

7) паремия функцияси ва нутқнинг хусусиятлари ўртасидаги алоқанинг мавжуд ёки мавжуд эмаслигини аниқлаш.

Дискурсив таҳлил – бу паремияларнинг маъноси ва когнитив функцияларини мураккаб талқин қилиш ва уларнинг дискурсив вазиятнинг кенг контекстига асосланган модификацияларини ўз ичига олади.

“Жамият” сиёсий-ижтимоий газетасининг дискурсида паремиянинг қўлланиш жараёнини ўрганишимиз уларда нутқнинг маҳаллий тузилиши даражасида (бир эпизод ичида) ва глобал структуравий даражада (бир мавсумнинг бир неча қисмида) қўллаш имкониятини аниқлади. Паремик эпизод каби маҳаллий дискурсив элементлар ишлатилади, Глобал даражада индивидуал паремияларнинг бутун матн ичида ва мақола матни ичида ишлаши қайд этилади.

Таҳлиллар шуни кўрсатдики, қатор сарлавҳаларида мақоллардан фойдаланиш сарлавҳаларнинг асосий вазифаларини самарали амалга оширишга хизмат қилади (диққатни жалб қилиш, маъно етказиш, хулоса чиқариш). Ҳар бир ҳолатда, нашрларнинг сарлавҳасига киритилган муайян мақолаларнинг когнитив-дискурсив функциясини аниқлаш учун унинг бошқа муҳим таркибий элементларда қўлланилишини таҳлил қилиш керак.

3. “Жамият” сиёсий-ижтимоий газетаси матнида паремияларнинг қўлланилиши, шу тариқа, ўқувчиларга мақолани тушуниш ва зарур хулосалар чиқариш учун муҳим маълумотларга эътибор қаратиш имконини беради. Ушбу

дискурсив элементда пайдо бўлган паремия, одатда, семантик танлаш вазифасини бажаради.

Изланиш мобайнида газетанинг бу структуравий элементида паремиялар ҳиссий изоляция вазифасини ва баъзи ҳолларда семантик изоляция вазифасини бажаради, чунки улар ўқувчиларнинг нима содир бўлишини талкин қилиш учун мазмунли маълумотни етказадилар. Шундай қилиб, “Жамият” газетаси дискурсидаги паремиялар муносабатларни белгилашга ёрдам беради, шунингдек, ижтимоий-сиёсий вазиятга баҳо бериш ва эркин фикрга бўлган муносабатининг ифодаси сифатида хизмат қилади.

Битта мақола ичидаги алоҳида паремияларнинг фаолиятини таҳлил қилиш шуни кўрсатдики, такрорий бирликлар семантик изоляция функциясини бажаради, унинг асосий мавзусини очиқ беришга ёрдам беради.

Бизнинг таҳлилимиз шуни кўрсатдики, паремик бирликлар М.Жонихоновнинг интервьюларида фаол ишлатилади; мақоллар (ва камроқ сўзлар) журналистнинг ўзи ва унинг респондентларининг нутқида одатий ва вақти-вақти билан пайдо бўлади. Энг муҳими газета саҳифаларида катта ижтимоий муаммоларга жамият вакилларининг диққат эътиборини тортиш учун сарлавҳаларда мақоллардан унумли фойдаланилади. Масалан, “Маънавият бўлмаган жойда адолат бўлмайди”, “Отаси ким у боласи ким бўларди?”, “Ўқитувчининг “кетмони” қачон учеди?” каби паремиялар ўқувчининг диққатини тартади.

ХУЛОСА

Газета мақолалари кўздан кечирилганда гапнинг таркибий ва мазмун даражасида ҳам паремияларнинг муҳим ўрни қайд этилди. Кўпгина интервьюларда, шунинг учун паремиялар нутқнинг таркибий қисми бўлиб хизмат қилади ва бу функция бошқа функциялар билан бирга келади. Суҳбат нутқининг маҳаллий таркибий даражасида паремиялар тегишли жуфтликларда (ҳам савол, ҳам жавоб сифатида) қўлланилади.

REFERENCES

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс. В кн.: Лингвистическая энциклопедия.- М., 1990.- С. 136-137.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. –Жиззах, Сангзор. 2007. 226-б.

3. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурологическое содержание понятия «дискурс» в современной когнитивной лингвистике // X Конгресс Международной ассоциации преподавателей русского языка и литературы. Русское слово в мировой культуре. - СПб., 2003. С–233.